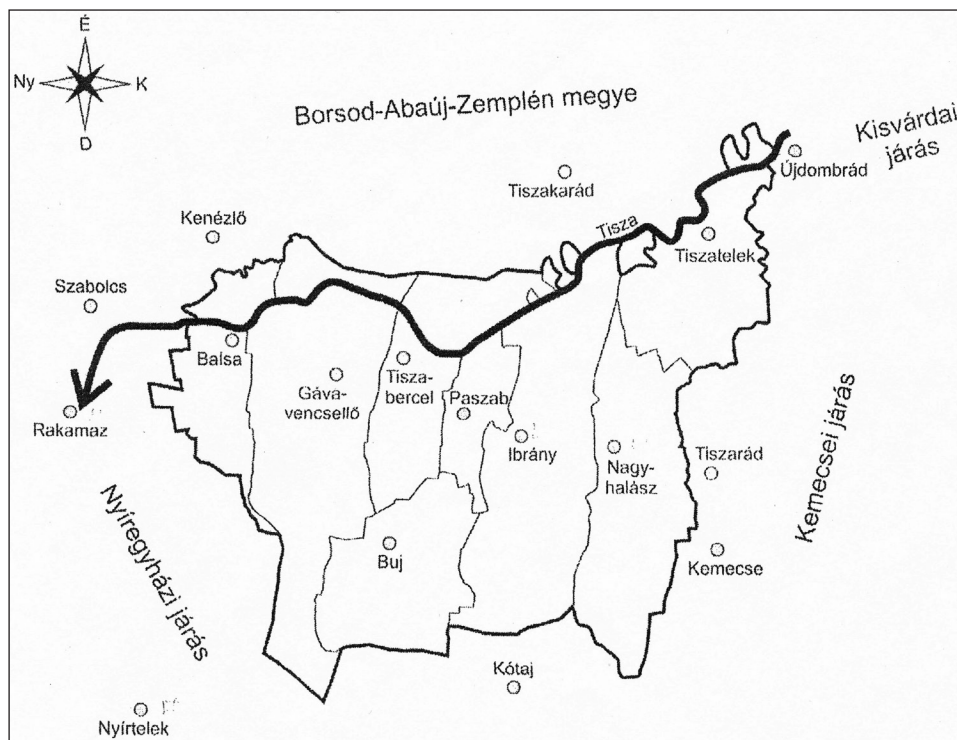

KORMÁNY GYULA

Az Ibrányi járás településhálózata, lakásainak infrastruktúrája

Főbb jellemzők a XIX–XXI. század első évtizedéig

Földrajzi helyzet

1. ábra. Az Ibrányi járás földrajzi helyzete, települései

Az Ibrányi járás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a rétközi kistáj nyugati részén helyezkedik el. Északról a Tiszával, keletről a Kismátrai, délkeletről a Kémecsei, délről és nyugatról a Nyíregyházi járással határos (1. ábra). A járás területén (305 km²) nap-

jainkban 2 várost (Ibrány, Nagyhalász), 1 nagyközséget (Gávavencsellő), 5 községet (Balsa, Buj, Paszab, Tiszabercel, Tiszatelek), és 37 külterületi lakott helyet (tanyát, mezőgazdasági telephelyet, ifjúsági tábort, őrházat) tartanak számon, korántsem annyit, mint száz-kétszáz évvel ezelőtt. Legnagyobb változás a külterületi népesség és a lakóhelyek számában történt. Lakónépessége 2011 év végén 24 028 fő volt, amely a megye lakosságának 7,4%-át adja.

Az Ibrányi járás településeinek fejlődéstörténete

A járás településhálózata sok évszázados, de korántsem egyenes vonalú és nem töretlen fejlődés eredményeként nyerte el mai arculatát. Az egyes tájegységek települései, illetve településszerkezete kialakításában a természeti, társadalmi és gazdasági adottságok bonyolult kölcsönhatása érvényesül. Bár döntő szó a gazdasági-társadalmi tényezőké, de el nem hanyagolható a természeti feltételek szerepe sem, és bátran állíthatjuk, hogy minél fejletlenebbek a termelőerők, annál dominánsabb a természeti körülmények szerepe.

A térség természeti körülményeiből eredően a honfoglalástól kezdve, s azt megelőzően is alkalmas volt emberi letelepedésre. A megtelepedés szempontjából a víznek volt a leöntőbb hatása. A Tisza és a széles ártere sokoldalú előnyt nyújtottak. Amellett, hogy gazdag állatviláguk révén kedvező élelem beszerzési lehetőséget biztosítottak, nem volt gond az ivóvíz az ember és az általa tartott háziállatok számára. Ahol az erdő és a mocsár terjeszkedése nem szabta szűkre a homokszigeteket, ott különféle növényeket termesztettek. Biztonságot is jelentett, hiszen a mocsarak, mocsárszigetek időszakosan árvízjárta területe az ellenséges támadások alkalmával kiváló búvóhelynek bizonyult.

A mai meglehetősen egyöntetű térség jórészt az emberi természetátalakítás eredménye, s ez az átalakítás nagyobb arányokban a XIX. század közepétől a XX. század első két évtizedéig tartott. E természetes tájon a társadalom a XIX. század második felétől olyan jelentős átalakításokat végzett, amelyek alapvetően befolyásolták településeinek morfológiai arculatát, kiterjedését, gazdasági szerepkörét és ezzel fejlődését is.

A járás településhálózatának fejlődését a kő- és a bronzkorszaktól lehet követni. A kő- és bronzkori, kelta és a népvándorlás kori leletek arra utalnak, hogy a terület magasabban fekvő árvízmentes homokfoltjai ősidők óta lakott helyek voltak. A honfoglalók is először ezeket a kis kiterjedésű szárazulatokat választották szállásföldül.¹ A szárazabb környezettől eltérő ártér erdős, füves területei pedig jó legelőnek, kaszálóknak kínáltak.

A régészeti, történeti kutatások eredményei alapján ismert, hogy a térség falvainak többsége a X–XIV. század között alakult ki. A mocsár- és lápvidék védelmének köszönhetően falvainkban az életfolytonosság még a legviharosabb évszázadok alatt

¹ NÉMETH PÉTER: A megye története dióhéjban. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kézikönyve. Főszerk. Filepné Nagy Éva. Budapest, 1998. Céba Kiadó, 277–280.

sem szakadt meg² Balogh István³ kutatásai szerint a Felső-Tisza-vidék településrendje (értve ez alatt a települések alakját és határbeosztását együttvéve) a XIV. századig kialakult, végső alakja azonban az 1773. évi úrbérrendezés során nyerte el. Ugyancsak Balogh István⁴ munkájára alapozva ismert, hogy a térség területét a XVIII. században szalagtelkes falutelepülési forma jellemzi. Ezeket a falvakat állattartó-földművelő nép lakta évszázadokon át. Községenként a két alapvető agrárágazat között azonban aránybeli különbségek voltak. Azokban a falvakban, ahol a domborzati, vízrajzi és a talajadottságok lehetővé tették a növénytermesztés kiterjesztését, ott az nagyobb szerepet kapott az állattartás mellett (Balsa, Buj, Vencsellő, Gáva). Ahol a természeti feltételek kedvezőtlenek voltak a növénytermesztés számára, ott az állattartás a vezető ágazat (Ibrány, Nagyhalász, Paszab, Tiszabercel.)

A településhálózat viszonylag zavartalan fejlődése annak köszönhető, hogy a török 150 éves magyarországi uralma alatt a környezet a hódoltság pereméhez tartozott. Az árvízjárta mocsárvilág elkerülte a török veszedelmet, időről időre menedéket biztosított az itt élő, és az ide menekülő népességnek a meg-megújuló török-tatár támadások, pusztítások ellen. Védelmet nyújtott az ibrányi földvár is, amely a XX. század elejére már teljesen elpusztult.

A török hódoltság után a települések száma, térszerkezete alig változott. A biztonságosabb, békés években a lakosság száma nő, munkaterülete gyarapszik, az állattartás mellett a növénytermesztésben, a kézművesség területén egyre többen tevékenykednek; ezek együttes hatásaként növekedett a községek nagysága, utcahálózata. Azokban a falvakban, ahol főúri földbirtokosok, jómódú nagygazdák is éltek, ott kastélyok, kúriák, s hozzá kapcsolódó díszkertekkel, gazdasági épületegyüttesek megjelenésükkel, eltérő alak-tani vonásokkal gazdagították a községek arculatát. Vencsellő, Gáva, Tiszabercel, Ibrány, Nagyhalász belterületén épültek a XVIII–XIX. században értékálló kastélyok, kúriák.

A XIX. század első felében térségünkben lényeges változás nem történt sem a gazdálkodási rend szerkezetében, sem a települések hierarchikus rendjében.

A falvak alaprajzában, funkcióiban alapvető változást a XIX. század derekán meginduló ár- és belvízmentesítő munkálatok eredményeztek. A vízszabályozás az eddigi változékony, sokszínű tájat (változó kiterjedésű mocsár, rét, legelő, erdő, folyómeder) egyöntetűvé tették, az egész terület a szántógazdálkodás színterévé vált. Ugrásszerűen megnövekedett a művelhető területek nagysága, nőtt a terület népességeltartó és -megtartó képessége. A megélhetőségi feltételek javulása mellett fejlődik a közlekedés, az egészségügyi ellátás, de jótékonyan befolyásolja az intenzív gazdálkodásba bevont területek kiterjesztését is. Újabb területekkel gyarapodtak a földesúri majorsági gazdálkodás alá vont földek, ez a tanyák kialakulását tették lehetővé.

A térség elzártságát jelentősen csökkentette a XX. század fordulóján, 1905-ben a Rétköz nyugati peremén és a középső részén megépült Nyírvidéki és Hegyközi-Bod-

² RÉFI OSZKÓ MÁRIA: Gazdálkodás a Rétközben a XVIII–XIX. században. Nyíregyháza, 1997. Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Önkormányzat Levéltára, 32–41. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai)

³ BALOGH ISTVÁN: A szabolcs-szatmári falvak és parasztházak. In: Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv. Szerk. Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, 1975. Szabolcs-Szatmár M. Tanács, 105–117. [BALOGH, 1975]

⁴ BALOGH, 1975. 105–117.

rogközi kisvasút, amely eleven közlekedési kapcsolatot teremtett a rétközi-, a bodrogközi településekkel, a megye központjával, javította a mezőgazdasági termékeinek piacra jutási lehetőségeit.

A kapitalista iparosítás jórészt elkerülte a járás falvait. Nem formálta át a hagyományosan kialakult mezőgazdasági jellegű településhálózatot, csak néhány kis- és középüzem jött létre, elsősorban az építő- és a textiliparban. Tiszabercelen téglagyár (1908), Nagyhalászban kendergyár (1906), Vencsellőn bőrgyár és posztóüzem működött (1912). Szűkebb körű igazgatási, kereskedelmi, kisipari, kulturális központtá vált Gáva, Buj és Nagyhalász.

A két világháború közötti időszakot a településhálózat és a gazdaság kismértékű változása, fejlődése jellemzi. Ez abban nyilvánul meg, hogy a települések intézményhálózata új elemekkel bővül. Ekkor épültek az ún. Klebelsberg-iskolák, pénzügyintézetek, a gazdaságban is sor kerül néhány kis- és középüzem (gőzmalmok, olajütők, zöldségszárítók, szeszfőzdék) továbbfejlesztésére.

A II. világháborút követő években a társadalmi-gazdasági viszonyok alapvető átalakulása következett be. A változások legfontosabb hatása a települések fejlődése szempontjából – többek között – a mezőgazdaság nagyüzemi átalakítása, valamint a vidék iparosítása volt. A mezőgazdasági nagyüzemek közvetlenül is befolyásolják a települések térszerkezetét, s annak arculatát, például szarvasmarha-, sertés- és baromfi-telepek, dohány szárítók pajták, kertészeti telephelyek, gépszerező állomások, magtárak létesítésével. Az alföldi iparosítás meghirdetésének hatására a térségben is fejlődik az építőipar (Ibrány, Nagyhalász, Gávavencsellő), könnyűipar (Nagyhalászi Zsákygyár), a Kisipari Termelőszövetkezetek (KTSZ), melyek szakmák szerint szerveződtek. A legjelentősebbek: a Vencsellői Cipész KTSZ, Gáva, Ibrány Vegyipari KTSZ, Nagyhalászi Asztalos- és Építőipari KTSZ, Tiszaberceli Építőipari KTSZ. A szövetkezetek taglétszáma 31–200 fő között változott. Mindezek gazdasági fellendülést eredményeztek, melynek következtében a népességyarapodás, a foglalkozási átrétegződés, infrastrukturális ellátottság fejlődése felgyorsul.

Azokról az itt nem említett változásokról, amelyek a fentiekén kívül a járás településeit érték, a lakosság életkörülményeit befolyásolták, a következő fejezetekben adunk összefüggő áttekintést.

A települések nagyság szerinti megoszlása

A települések fejlődésére ható különböző tényezők (domborzat, talajadottságok, a helyi és a helyzeti energiák, a társadalmi-gazdasági struktúra) eredménye, hogy egy-egy térség különböző nagyságrendi településhálózatot tükröz. A települések nagyságát legkifejezőbbben a lakosság számával tudjuk csoportosítani.

A 2011. évet alapul véve a járásban a települések átlagos népessége 3004 fő. Ettől az átlagtól azonban kisebb-nagyobb számbeli eltérések vannak: 5 községben (62,5%) kevesebb, 1 nagyközségben (12,5%) és 2 városban (25%) viszont többen élnek (1. táblázat).

1. táblázat. A települések száma nagyságkategóriák szerint 2011-ben

Megnevezés	Település		Ebből város	A népesség nagysága				
				200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-9999
Ibrányi járás	Száma	8	2	0	1	2	3	2
	%-a	100	25	0	12,5	25	37	25

Forrás: KSH adatbázisa alapján saját szerkesztés

Az összes településekből 12,5%-os részaránnyal ezer lakos alatt egy a kistelepülések (Balsa), egy a nagyközség (Gávavencsellő), négy község (Buj, Paszab, Tiszabercel, Tiszatelek) a középtelepülések kategóriájába tartozik. A környezetükben kiemelkedő társadalmi, gazdasági, infrastrukturális fejlődésüknek köszönhetően Ibrány és Nagyhalász 1993-ban városi rangot kapott. A különböző nagyságkategóriákba sorolt települések térbeli elhelyezkedésénél semmiféle rendszeresség nem figyelhető meg, mindegyik keletezési magja a szabálytalanul elhelyezkedő homokhátakhoz köthető.

A járásban a XIX. század végétől a XX. század végéig az ún. közép- és a nagytelepülések kategóriájába sorolható települések dominálnak. A népesség számának változása ellenére viszonylagos aránybeli stabilitás 1941-től 1949-ig figyelhető meg (2. táblázat).

2. táblázat. A népességszám alakulása 1870–2011 között

Megnevezés	1870	1900	1920	1941	1949	1960	1990	2001	2011
	Jelenlévő népesség					Lakónépesség			
Balsa	1378	1539	1618	1737	1842	1954	972	940	851
Buj	2300	3051	3281	3490	3702	3903	2531	2500	2307
Gávavencsellő	4627	5844	6059	6764	6976	7016	4226	3958	3584
Ibrány	2778	3892	4831	7043	7173	7464	6393	6891	6888
Nagyhalász	2127	3614	4365	6071	6251	6848	4922	5934	5771
Paszab	658	1158	1245	1438	1361	1366	1214	1310	1252
Tiszabercel	1792	2080	2229	2790	2713	2891	2207	2050	1933
Tiszatelek	512	871	1336	1838	2051	2439	1501	1499	1442
Összesen	16072	22049	24964	31171	32069	33881	23966	25082	24028

Forrás: KSH népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

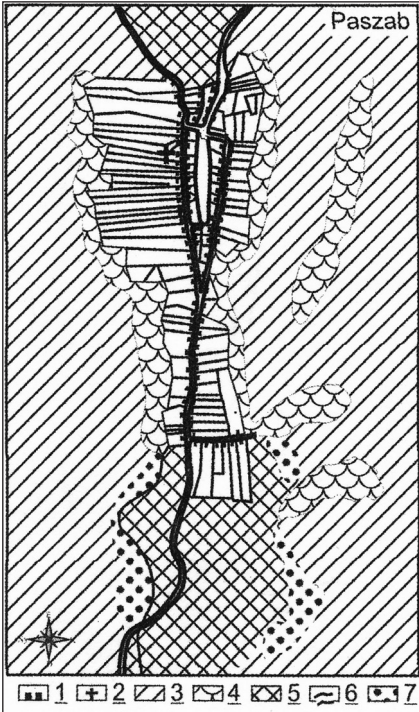
Leglátványosabb változás a településkategóriákban két évtizeddel később, az 1960-as évektől a számottevő nagyságú népességfogyás következtében észlelhető: a járás településeinek nagyságrendi megoszlása a korábbi évtizedekhez viszonyítva lényegesen megváltozott. Ennek eredményeként a járás területén 2011-ben 1 kis-, 4 közép-, 1 nagyközség és 2 város jött létre. Természetesen a népességszám és a funkcionális szerepkör között általában szoros oksági kapcsolat van. A nagyobb népességszám több és magasabb fokú, környező településekre is kiható intézményt, üzemet, objektumot koncentrál, ami a lakosságszám további gyarapodásának fontos alapja lehet. Így a legnagyobb gyakorisággal azokba a településekbe irányult és irányul az átvándorlási

folyamat, ahol a humán és a műszaki infrastrukturális ellátottsági szint magasabb. Ez a jelenség figyelhető meg az ezredforduló utáni évtizedben Ibrány és Nagyhalász népességváltozásaiban is.

2011-re a településhálózat gazdasági, egészségügyi, kulturális, igazgatási, kereskedelmi szerepköre bővül. Jelentős eredményeket értek el az infrastrukturális beruházások terén is. Mindez mindenképpen előremutató, a települések sokrétű fejlődését jelzi.

A települések alaprajzi sajátosságai és típusai

A térségben a települések térbeli szerkezetét, a belterületek alaprajzát döntően a Tisza árvizei, a tartós belvizek, mocsarak, lápok és a domborzati adottságok határozták meg. A települések rendszerint olyan magas fekvésű homokhátságok foglaltak el, amelyet az árvizek, belvizek nem öntöttek el. Területünk déli és a nyugati részén lévő

2. ábra. Paszab egyutcás szalagtelkes település a XVIII. században

Forrás: I. katonai felmérés (1782–85) alapján

Jelmagyarázat: 1. lakóépület, kert; 2. templom; 3. mocsár; 4. erdő; 5. szántó; 6. út; 7. rét, legelő

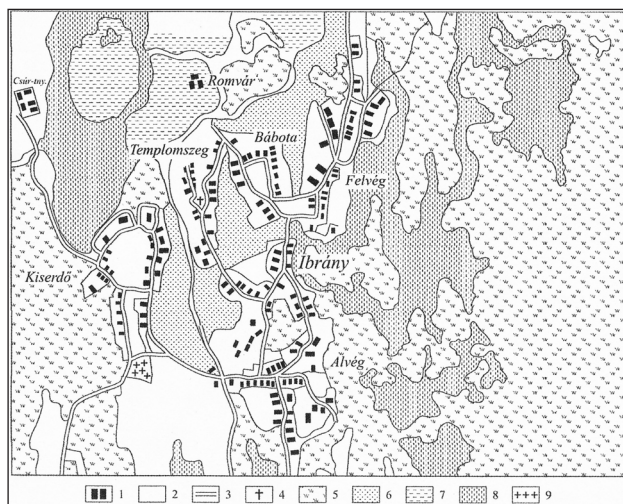
Gáva, Vencsellő, Balsa. A XVIII. század végéig szalagtelkes úti-falvakon (Balsa kivételével) átmenő út nem vezet keresztül, rövidebb-hosszabb bekötő út kapcsolja össze az országos főúthálózattal.

falvak (Buj, Gávavencsellő) a Nyírségből benyúló, vele összetartozó a szél által felhalmozott homokhátságokra, míg Tiszabercel, Paszab, Ibrány, Nagyhalász, Tiszatelek a kanyargó Tisza eróziós tevékenysége révén meghagyott homokfoltokra vagy a szél pusztító munkája által kipreparált maradékgerincekre épültek. Elfoglalták mindazokat a területeket, amelyek alkalmasak voltak emberi letelepedésre.

A települések mai képének megértéséhez, jó felvilágosítással szolgálnak a régi alaprajzi térképek. Az első katonai térképfelmérés (1782–85) szemléletesen mutatja a települések belsősegeinek alaprajzát (2. ábra. I. katonai felmérés). A járás települései keletkezésük kezdetén alaprajzilag az úti-falvak típusba sorolhatók. Ahol a falu egyetlen utcája a belterületet hordozó magaslat futásirányát követve alakult ki, azt egyutcás szalagtelkes típusba sorolják. E típus jellegzetessége, hogy az utcára merőlegesen, hosszú (50–50 m), keskeny (16–36 m), szalag alakú telkek csatlakoznak. Például ilyen Paszab. Ott, ahol a homokhátság egymás közelségében, párhuzamosan helyezkednek el, lehetőség volt a többutcás szalagtelkes falualaprajz kialakítására. Erre jellemző példa Nagyhalász, Buj, Ibrány, Tiszabercel,

Az ár- és a belvízmentesítése után a XIX. század végén a települések száma nem változott, viszont a meglévőknél jelentős kiterjedés-béli változás jöhetett létre a falvak belsőégeiben. A századforduló utáni években a szalagtelkes egyutcás alapforma már nem uralkodó jellegű. A régi egyutcára merőlegesen vagy vele párhuzamosan dűlőutak mentén új utcák nyitásával tovább fejlődtek, és sorra kialakultak a többutcás szalagtelkes falvak, illetve kombinált alaprajzi típusok (szalagtelkes, saktáblás) keletkeztek, amelyek magukba foglalták a régi úti-falvakat és a hozzájuk épített új negyedeket (3. ábra).

3. ábra. Ibrány településszerkezete a XIX. század közepén
Forrás: II. katonai felvétel (1858–1861) alapján.

Jelmagyarázat: 1. lakóház; 2. ármentes terület; 3. úthálózat; 4. templom; 5. vízjárta rét; 6. legelő; 7. mocsár; 8. vízborította terület; 9. temető.

kedelmi központok foglaltak helyet. A nagyüzemi mezőgazdaságok létrejötté a paraszti gazdasági épületek jelentős átalakítását, a lakóházak képének megváltoztatását eredményezte. A kollektív gazdaságok kialakításával az udvar gazdasági szerepe jelentősen megváltozott. A nagyüzemi termelés az udvar gazdasági jelentőségét háttérbe szorította azzal, hogy a gazdasági épületeket kivonta a porta keretéből, s a határ egy részén, a gazdasági majorokban helyezte el a közös tulajdont képező gazdasági épületeket, az állattartás, a tárolás stb. létesítményeit. Ezzel jelentősen csökkent a porta tér- és épületigénye, mivel a rakodóhelyek konyhakertekké váltak, az istállókat gépkocsi-tárolóként vagy lakórészként használják. A legtöbb melléképület feleslegessé vált, s elbontották.

Az 1970–1990 közötti években a tervszerű falurendezés és a növekvő, korszerű lakásépítkezések megváltoztatták az egykori faluképet. Nyitott, szabályos utcahálózat kialakításával új arculatot nyertek a községek.

A '90-es évek első felében a lendületes lakásépítési folyamat megtorpant, főképpen a növekvő munkanélküliség, az emelkedő építőanyag-árak, valamint a lakásépítési

A II. világháború után a települések jól tükrözik a magyar társadalmi- és gazdasági élet átalakulásának és fejlődésének ütemét. A belsőségek peremrészein az igen szegényes falurészek új családi házakkal mindenütt korszerűsödtek, tovább bővültek, a régi házak megújultak. A belterület központjaiban számos új intézmény: bölcsőde, óvoda, iskola, művelődési ház, stb. létesült. A volt nagybirtokosok kastélyaiban, nemesi kúriákban oktatási, kulturális, igazgatási intézmények, társadalmi, politikai, gazdasági, keres-

kölcsönök után fizetendő magas kamatok miatt. Az évtized végén viszont megélni kült az építkezési kedv. A települések önkormányzatai, sikeres vállalkozói, szövetkezetei iskolákkal, kulturális, egészségügyi intézetekkel, vendéglátó egységekkel, ipari üzemekkel, épületekkel gazdagítják, szépitik a községeket, városokat. Mindezek az építkezések a települések épületgyarapodását, ugyanakkor modernizálását, megfiatalodását eredményezik. Az ezredforduló utáni években kedvező otthonteremtő programoknak köszönhetően egyre több új és korszerű lakás és közintézmény épül.

A települések funkcionális jellemzői, típusai

A települések funkcióinak vizsgálatakor az aktív keresők foglalkozási szerkezetének százalékos számarányából indulunk ki, s ezt tekintjük típusalkotó tényezőnek, mivelhogy egy-egy falu társadalmi-gazdasági sajátosságai, fejlődési iránya, üteme szoros oksági kapcsolatban van a lakosság foglalkozási struktúrájával.⁵ Hangsúlyoznunk kell, hogy a települések funkcióinak tartalma, jellemzői, szerepköre az idők folyamán változik. A hazánkban végbemenő társadalmi és gazdasági változások területünkön is mindenkor nyomon követhető. A KSH népszámlálási adataiból ismert, hogy a településekben foglalkoztatottak átrétegződése évszázadokon át nem volt olyan jelentős, mint a XX. század második felében.

A járás valamennyi települése a XIX. századtól az 1950-es évekig agrárjellegű falu. Az ezt megelőző évtizedekben az aktív népesség 75–87%-a dolgozott a mezőgazdaságban. Enyedi György⁶ szerint azokat a településeket soroljuk agrárjellegű kategóriába, ahol az aktív kereső foglalkozásuk 50%-a, vagy annál több dolgozik az agrárágzatban.

3. táblázat. Az aktív keresők megoszlása gazdasági ágak szerint 1940–2011 között (%)

Megnevezés	Mezőgazd.	Ipar	Közlekedés	Kereskedelem	Szolgáltatás	Egyéb	%
1941	80,6	7,7	0,7	3,4	1,6	6,0	100
1949	84,1	8,0	1,6	1,3	5,0	-	100
1960	60,5	24,5	4,0	3,0	8,0	-	100
1970	36,5	39,0	6,5	3,2	9,4	5,4	100
1980	29,2	44,1	3,8	7,1	2,2	13,6	100
1990	42,4	37,5	7,5	6,4	6,2	-	100
2001	3,9	45,5	-	-	39,7	10,9	100
2011	4,1	40,2	-	-	38,7	17,0	100

Forrás: KSH Népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

A II. világháború után bekövetkezett, viharos gyorsasággal végbement változások sokirányú átalakulást eredményezett az ország egész településhálózatában is. Változás következett be többek között a kereső korú népesség foglalkozási struktúrájában, csökkent

⁵ BELUSZKY PÁL: A településosztályozás néhány elv-módszertani szempontjai. Földrajzi Értesítő, 1973. 4. sz. 453–466.

⁶ ENYEDI GYÖRGY: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 81–92.

az agrárkeresők aránya, ugyanakkor növekedett az iparban, a szolgáltatásban dolgozók száma. 1949–1970 között drasztikus méreteket öltött a csökkenés, 84,1%-ról 36,5%-ra apadt a mezőgazdaságban dolgozók rátája (3. táblázat). Ennek következtében a falvak lakossága eredeti funkciójuk mellett az ipar, a kereskedelem, közlekedés stb. területén alkalmazotti minőségben vállalnak munkát. Ennélfogva a falvak többsége (Tiszabercel, Tiszatelek kivételével) vegyes jellegű településekké válnak. Az ilyen típusú falvakban a mezőgazdasági népesség 28–44%-os aránya mellett 39–58%-ban más gazdasági ágazatban dolgozó is él. A települések lakóinak foglalkozás-béli átalakulása nem volt egyenes intenzitású. Voltak évek, évtizedek (1960–1970), amikor ugrásszerű gyorsasággal, de olyanok is (1980–1985), amikor az átrétegződés mérsékelt ütemben folyt.

A vidéki ipartelepítési program, illetve az agrárgazdaságban jelentkező munkaerő-felesleg tette lehetővé, hogy 1980-ra a mezőgazdasági keresők elvesztették vezető szerepüket, ugyanakkor növekszik az ipar (építő-, az élelmiszer- és a könnyűipar), valamint a szolgáltatásban foglalkoztatottak részesedése.

A foglalkozási szerkezetet alapul véve az 1980-as években a vegyes típusú falvak mellett megjelentek az iparosodó falvak (Nagyhalász, Ibrány, Gávavencsellő, Paszab). Az ipari keresők kisebb hányada helyi termelőszövetkezet melléküzemeiben talált munkát, elsősorban nők. Az ipar keresőinek emelkedő száma az odatelepült ipari üzemek (gépipar, textilipar, cipőipar stb.) vagy a közeli városok, nagyközségek, ipari munkaerő-vonzásának, illetve mindkettőnek együtt köszönhető.

Az 1990-es évi népszámlálás adatai szerint a települések 87,5%-a vegyes foglalkozású, bennük tömörül a falusi lakosságnak több mint kétharmada. Az álláskeresők helyben vagy napi ingázóként találnak munkát. A kereseti lehetőséget részükre legnagyobb mértékben a mezőgazdaság és az ipar kínálja majdnem egyenlő arányban.

Az iparosodó falvak a települések 12,5%-át adják. A lakosságszám szerint főképpen a nagy és néhány közepes népességű falvakat foglalják magukba. Ezekben az iparban dolgozók emelkedő száma az odatelepült ipari üzemek (Nagyhalász, Ibrány, Paszab, Gávavencsellő), vagy a közeli városok, nagyközségek ipari munkaerő-vonzásának – illetve mindkettőnek együtt – köszönhető.

A rendszerváltást követő években (1990-től) a gazdasági élet depressziója jelentősen lefékezte a településfejlődés kedvező irányba mutató tendenciáját. Eddig nem tapasztalt és méreteiben igen nagy munkanélküliség, amely valamennyi települést fájdalmasan érint. Bonyolult, nehezen áttekinthető helyzetet teremtett a falvak életében a földek privatizációja, a közös gazdaságok vagyonának felosztása, pazarlása, a kihelyezett ipari üzemek bezárása, az ingázási lehetőségek zsugorodása, megszűnése. A munkavállalási lehetőségek beszűkülése miatt kilátástalanná váló elvándorlás, illetve a korábban elvándoroltak visszaköltözése a megoldandó problémák sorozatát veti fel, amelyekkel az önkormányzatok szűkös pénzügyi helyzetük miatt saját erőből nem tudnak megoldani, ehhez országos támogató rendszerek segítségét igénylik. A problémák közül a munkanélküliek jelentették a legnagyobb gondot, melynek enyhítése az évtized második felében elkezdődött.

Ibrányt és Nagyhalászt 1993-ban városi rangra emelték. Köszönhető a '90 években jelentkező társadalmi és gazdasági nehézségek eredményes kezelésének, valamint a

korábbi évek sikeres településfejlesztési tevékenységének, gazdasági, kereskedelmi, oktatási, kulturális, egészségügyi vonzerejének. Ezek kedvező alapot biztosítanak a városi szerekör bővülésének, a kisvárosi településarculat kiteljesedésének.

A települések fejlődést elősegítő legfontosabb tennivalók közé tartozik mindenekelőtt a gazdaság fejlesztése, amely részben a mezőgazdaságban a piacképes intenzív kultúrák természetésének növelésével, másrészt új munkahelyek létrehozásával, élelmiszer- és könnyűipari üzemek beindításával érhető el. Ezen túl a járás gazdasági előrehaladását támogatná a folyóparti üdülés fejlesztése. Az utóbbira kínál kedvező feltételeket az ibrányi-, nagyhalászi- és a gávavencsellői Tisza-szakasz.

A települések infrastrukturális sajátosságai, lakásviszonyok

A települések infrastrukturális ellátottsága közül egyik legfontosabb tényező a lakáshelyzet, mivel a meglévő lakások színvonala, ellátottsága, méretei, építésének módja alapvetően meghatározza a lakosság életkörülményeit, életmódját. A lakóházak számának legintenzívebb gyarapodása a XX. század elején volt. Ebben az időszakban (1900–1930) közel duplájára emelkedett a házak száma. Számottevő volt a gyarapodás a második világháború utáni évtizedekben is. 1945–1960 között a járásban 1898 lakás épült, településenként pedig évi átlagban 16–17. A II. világháború óta komoly előrelépés történt a lakások kor- és minőségi összetétele tekintetében. Jelentősen gyarapodott a két- és többszobás lakások aránya, az új építkezések következtében csökkent a múlt hagyatékaként kísértő sár- vagy vertfalas, földes padozatú, kétosztatú lakóházak aránya. A hagyományos építkezés emlékei az utóbbi évtizedekben eltűntek. Ma már itt-ott lehet látni a XIX. és a XX. század első felére jellemző előcsapolt, tornácos, sátortetős lakóházakat. Helyükben, helyettük szilárd alapzatú és falazatú, főleg cserép-, lemez- és lapos-tetős lakások épülnek. Örvedetes, hogy a lakásállomány nyomán jelentősen csökkent a 100 négyzetméterre jutó lakosok száma (*Lásd 5. táblázat*).

Mindezek a változások településenként differenciált módon valósultak meg. A nagyobb települések építkezései nagyobb arányúak, míg a kisfalakban mérsékeltbb számú lakásépítkezés tapasztalható. A lakásállomány összetétele azokon a településeken a legkedvezőbb, ahol a mezőgazdasági természet kimagasló színvonalon áll, vagy pedig a község jelentősen iparosodott.

A lendületes ütemű lakásépítést jelentősen segítette az 1945-ös földreform, melynek során több száz házhelyet alakítottak és osztottak ki. A '60-as években a lakásépítés lelassult. 1961–1970 között 287 lakással (3,4%) kevesebb épült, mint az előző évtizedekben. A lakásépítés számának csökkenését elsősorban az építőanyag vásárlással és a kölcsön felvételével kapcsolatos nehézségek korlátozták. Erre az évtizedre az is jellemző, hogy az újonnan épült lakásokban már több a szobák száma, nagyobb az alapterülete, magasabb a komfortfokozata.

A lakásállomány 1971–1980 között 3,8%-kal növekedett, de a nagyobb népességű településeknél a gyarapodás még jelentősebb (8,1%) volt (*4. táblázat*). A növekedés köszönhető egyrészt a kedvezményes lakáshiteleknek, másrészt a mezőgazdasági termelés színvonalának, a piacképes termékek (gyümölcs, gabonafélék, ipari növények:

dohány, cukorrépa, napraforgó, zöldségfélék gyógynövények termesztése) előállításával, valamint az előnyös értékesítésével és az ipar fejlesztésével hozható szoros összefüggésbe. Az 1970-es évek nagyarányú lakásépítése jelentős mértékben hozzájárult az 1945 után még igen korszerűtlen, kis alapterületű komfort nélküli lakásállomány korszerűsítéséhez. Az újonnan épült lakások több, mint 70%-a kettő vagy több szobás. Átlagos alapterületük 85–90 m², vezetékes vízzel 55–60%-uk ellátott, ez viszont jóval az országos átlag (74%) alatt maradt. Az intenzív lakásépítés a laksűrűsége javulását is támogatta, ugyanis a '60-as évek végén, 1970-ben száz lakásra 385, 1980-ra 346 lakó jutott, de ez még mindig meghaladta az országos átlagot (312). A laksűrűségben 1980-ra településenként kisebb különbségek keletkeztek, melyek kialakulásában főleg a vándormozgalomból fakadó népességszám alakulása játszott közre.

4. táblázat. A lakásállomány számának alakulása 1966–2011 között

Megnevezés	1966	1970	1980	1990	2001	2011
Balsa	475	459	440	436	430	417
Buj	1057	974	1282	970	980	965
Gávavencsellő	1887	1757	1754	1752	1652	1563
Ibrány	1787	1815	1984	2253	2257	2381
Nagyhalász	1652	1620	1735	1908	1917	1988
Paszab	373	366	368	388	411	405
Tiszabercel	684	673	682	740	749	744
Tiszatelek	545	509	498	494	532	546
Összesen	8460	8173	8743	8941	8928	9009

Forrás: KSH Népszámlálási adatok alapján a saját szerkesztés

A '70-es évekre tehető a cigánytelepek felszámolására irányuló országos törekvések. E program keretében épültek az ún. „C” lakások és lakásvásárlásra is biztosítottak kiemelt állami támogatást. Ennek köszönhetően a járás községeiben a cigánytelepeket felszámolták, lakói komfortos otthonra találtak a belterületen.

A lakásállomány növekedése az 1980-as években lelassult: míg az 1970-es évek végén 223, a nyolcvanas évek második felétől évente 198 új lakás épült, 2,3%-kal kevesebb, mint a '70-es évek végén. A '80-as évek elején az intenzív építkezések ellenére a lakásállomány száma kisebbedett, mivel sok régi építésű, korszerűtlen, lebontott lakóház helyére épültek az új családi otthonok.

Az 1990-es évek első felében a lakosság lakásépítési szándéka jelentősen elmaradt a nyolcvanas évektől is. Ez országos tendencia, amely döntően a gazdasági élet hanyatlásával, a munkalehetőségek hiányával van összefüggésben. A '90-es évek elején mutatózó negatív folyamatokat először az évtized közepén sikerült megállítani. 1995-től kezdve lendületet vett ismét az új lakások építése. A családi házak mellett növekszik az oktatási, egészségügyi, kereskedelmi, pénzügyi, közigazgatási, vendéglátói stb. épületek aránya is, amelyek korszerűek, esztétikusak, mindezzel hozzájárulnak a város- és a községkép gazdagításához.

Az ezredforduló utáni évtizedben számottevően gyarapszik az új és a felújított lakások száma, évi átlagban 8 új lakás készült. 2001–2011 között évi átlagban 1–1,2 összkomfortos lakás épül.

Az elmúlt negyedszázadban a lakások a korábbiaknál nagyobb szobaszámmal épültek. A lakásállomány több, mint 44%-a három- vagy többszobás, korszerű infrastruktúrával rendelkezik (5. táblázat). Az egyszobás lakások aránya 8%. A lakások alapterülete átlagosan 95 m², 2–2,5%-uk 100m²-nél is nagyobb, 3,9%-uk viszont még a 30 m²-t sem éri el.

5. táblázat. A lakásállomány főbb jellemzői 1980–2011 között

Megnevezés	1980	1990	2001	2011
Lakások száma	8743	8941	8928	9009
Ebből:				
Száz lakásra jutó lakos	322	293	296	283
Szobák szerinti megoszlás:				
1 szobás	2223	4033	936	722
2 szobás	4276	3672	3666	3121
3 szobás	1916	377	3577	3966
4 és több szobás	-	153	849	1200
Földszintes	8197	8521	8972	8916
Emeletes	6	9	18	12
Fürdővel ellátott	221	349	984	2842
WC-vel ellátott	1536	4646	6523	7448
Tulajdon jelleg szerint:				
Magán személy tulajdona	8382	8534	8784	8875
Állami, önkormányzati tulajdon	361	307	79	74
Más intézmény, szervezet tulajdon	-	10	65	60

Forrás: KSH Népszámlálási és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvei alapján saját számítás

A lakások felszereltségében, komfortosságában az utóbbi 15–20 év óta lényeges fejlődés tapasztalható. 2011-ben a lakások 33,6%-a összkomfortos, 46,5%-a komfortos, 3,8%-a félkomfortos, 15,8%-uk komfortnélküli, míg a szükségülakások aránya 0,3%-ra tehető (6. táblázat).

6. táblázat. A lakások komfortosság szerinti megoszlása

Megnevezés	Lakásállomány	Összkomfortos	Komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli	Szükség-lakás	Egyéb	%
1990	8941	1989	2392	597	3615	327	21	
%		22,2	26,7	6,7	40,6	3,6	0,2	100
2001	8928	2782	2811	581	2395	289	-	
%		31,5	31,6	6,5	26,8	3,6	-	100
2011	9009	3019	4190	340	1430	30	-	
%		33,6	46,5	3,8	15,8	0,3	-	100

Forrás: KSH Népszámlálási adatbázisok alapján saját szerkesztés

A 2011. évi népszámlálási adatok alapján megállapítható, hogy járásunkban a lakásállomány építési idejük alapján említésre méltóan fiatalabb az országosnál. Míg az országos átlagban 30–35%-a épült 1945 előtt, itt 15,9%. A 7. táblázatból az is kitűnik, hogy a legdinamikusabb lakásépítési időszak 1970–1980 között történt. Ekkor 10 év alatt évi átlagban 14–15%-kal, míg korábban 1900–1945 között csupán 1,4%-kal növekedett a lakások száma. Településcsoportok szerint 2001–2011 között épült lakások aránya a városokban jóval magasabb (2–3%-kal), mint a járás községeiben. A régi, kis alapterületű, sárfalú, padlózatlan, kétrészes, nád- vagy szalmatetős házak nagyrészt elbontották vagy korszerűsítve máig megfelelő otthonul szolgálnak.

7. táblázat. A lakásállomány megoszlása építési év szerint 1970–2011 között

Megnevezés	Lakások száma	1849	1850–1899	1900–1919	1920–1944	1945–1959	1960–1969	1970–1979	1980–1989	1990–2000	2001–2005	2006–2011
1970	7173	86	694	890	2317	2871	1315	-	-	-	-	-
%		1,0	8,5	10,9	28,3	35,2	16,1	-	-	-	-	-
1990	8741		358	554	1602	1968	1074	1741	1444	-	-	-
%			4,1	6,3	18,3	22,5	12,4	19,9	16,5	-	-	-
2001	8928	-	-	554	1333	1882	1038	1805	1483	831	-	-
%				6,2	14,9	21,2	11,6	20,2	16,6	9,3	-	-
2011	9009	-	-	-	1439	1898	1124	1827	1443	737	297	226
%					15,9	21,3	12,5	20,3	16,0	8,2	3,3	2,5

Forrás: KSH Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

A közműhálózat

Napjainkban a járás települései változó műszaki feltételek mellett, de rendelkeznek közművelődés, egészségügy és szociális alapellátáshoz szükséges feltételekkel. Közmű-

ellátottság tekintetében a villamos- és a gázhálózat kiépítettsége teljes. Néhány külterületi lakott rész kivételével az egészséges ivóvíz ellátás biztosított, a szennyvízrendszer csak részben kiépített.

A térség ivóvízellátását a XIX. század előtti időkben kizárólag talajvízre telepített ásott kutak biztosították. Ezeket fokozatosan váltotta fel a XIX. század közepétől a mélyfúrású kutak. A rétegvízre telepített fúrt közkutakat kezdetben ritkán, egymástól 350–400 méter távolságra építették, és általában egy-egy kerek vagy pumpás kút több utca lakóinak biztosított egészséges ivóvizet. Számuk a XX. század első évtizedeiben tekintélyes mértékben gyarapodott, de korántsem volt elegendő, mivelhogy egy közkútra körülbelül 25–50 háztartás jutott. Az 1960-as évek második felétől előtérbe került a települések közművesítése. Ebben az időszakban épült törpe vízmű Nagyhalászban és Gávavencsellőn. Legdinamikusabb fejlődés az ivóvízellátás területén az 1980–1990-es években történt. A '80-as évek végén a járás lakásállományának 25,7%-a, tíz évvel később 35,1%-a, az ezredforduló után 2001-ben 75,8%-a, majd 2011-ben 86,3%-a csatlakozott a vezetékes ivóvízhálózatra (8. táblázat). A lakások vezetékes vízzel való ellátottsága a megyei átlaghoz viszonyítva is kedvezőbb. 1988-tól épült új lakások 99%-át már ellátták vízvezetékrendszerrel. A '70-es évek előtt épült lakások vezetékes vízzel való ellátása az egyszobásoknál alig haladja meg az egy százalékot (1,2%), ennél nagyobbaknál 6,5% volt. A lakások felszereltsége elmaradt az országos átlagtól, tíz lakás közül csak három-négyben volt fürdőszoba, vízőblítéses WC.

A járás háztartásainak közel 100%-a közműves vízszolgáltatásban részesül; ez az ellátottságot tekintve optimálishoz közeli érték és minőségileg megfelel az EU-országok szintjének. A lakosság vízellátását a Tisza-mentén, Ibrány–Paszab határában mélysígi rétegvízre telepített kutakból a NYÍRSÉGVÍZ Rt. biztosítja.

8. táblázat. A lakások víz- és energiaellátása

Megnevezés	1970	1980	1990	2001	2011
Lakásállomány	8173	8743	8941	8928	9009
Közüemi ivóvízhálózatba bekapcsolt lakás száma	205	2168	3019	6767	7776
%-a	2,5	24,8	33,8	75,8	86,3
Szennyvízhálózatba bekapcsolt lakás száma	193	-	32	2710	6284
%-a	2,4	-	0,4	30,3	69,7
Villamosenergiát fogyasztó háztartások száma	6936	8447	8588	8928	9009
%-a	86,2	96,36	96,1	100	100
Palackos gázfogyasztó háztartások száma	3692	6969	7585	3186	2952
%-a	45,2	79,7	84,7	35,7	32,7
Vezetékes gázfogyasztó háztartások száma	-	-	-	5420	6610
%-a	-	-	-	60,7	73,4

Forrás: KSH Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

Az egészséges ivóvízellátás feltételeinek megteremtése a járásban az 1980-as és az 1990-es években – a korábbi évtizedekhez viszonyítva – kiemelkedően intenzív volt, ugyanakkor a szennyvízcsatorna-hálózat kiépítése nagymértékben elmaradt a kívánt igényektől. 1990-ben a zárt szennyvízcsatorna-hálózatra a háztartások csupán 0,4%-a csatlakozott. A '90-es évek második felétől a megyei fejlesztési programnak köszönhetően 2001-ben a háztartások 30,3%-a, majd tíz évvel később, 2011-ben 69,7%-a kapcsolódott a közcsatorna-hálózathoz. Az utóbbi években – emellett, hogy az ivóvíz-hálózat teljessé tétele is folytatódott – ennél dinamikusabb ütemben nőtt a szennyvízcsatorna-rendszer kiépítése. Az elért nagyobb szennyvíz-beruházási eredmények ellenére továbbra is szükséges a meglévő hálózat bővítése, továbbfejlesztése.

Az újonnan épített lakások felszereltsége már teljesnek mondható, szinte valamennyi lakásba bekötötték a vezetékes ivóvizet, és azokat bekapcsolták a szennyvízcsatorna-hálózatba. A keletkezett szennyvizet a járás szennyvíztisztító telepei fogadják (Buj, Balsa–Gávavencsellő, Tiszabercel–Paszab, Ibrány–Nagyhalász, Tiszatelek), ahol mechanikai, biológiai tisztítást végeznek. A megtisztított víz a Lónyay-főcsatorna és a Belfő-csatorna közvetítésével kerül a Tiszába. A közcsatornára nem csatlakoztatott lakóházakból főként szikkasztó gödrökbe, kertekbe engedik a szennyvizet. Ez sajnos azt eredményezheti, hogy több száz köbméter szennyvíz kerül a talajba vagy kihordásra, aminek káros következményei lehetnek a környezet vízgazdálkodására, talajszennyezettségére.

A keletkezett szilárd hulladék összegyűjtését és elhelyezését illetően nem tapasztalható kedvezőtlenebb állapotok megyénk átlagánál. A rendszeres hulladékgyűjtés, szállítás a járás településeiben az 1990-es évek második felében indult. 2011-ben a háztartások 78,7%-a kapcsolódott a rendszeres hulladékgyűjtésbe. Az elmúlt években fokozatosan bevezették a szelektív hulladékgyűjtést is. A járás városaiban, községeiben keletkezett szilárd hulladékot a „Nyíregyházi kommunális szilárd hulladéklerakóba” szállítják.

Az energiaellátás

A legfontosabb energiaforrások közül a villamos energia alapellátás, járásunk minden háztartása számára rendelkezésre áll. Az elektromos energia sokirányú felhasználásának köszönhetően a fogyasztó háztartások száma folyamatos emelkedést mutat (8. táblázat).

A háztartási fogyasztás 2001–2005 között megugrott, majd kisebb hullámmal magasabb szinten állandósult. A villamos energia bővülése a háztartási gépek (mosogatógépek, mikrohullámú sütők, számítógépek stb.), valamint a klímaberendezések elterjedésének tulajdonítható. A háztartások villamos energia fogyasztása területileg erősen eltérő. Egy fogyasztóra jutó felhasználó Gávavencsellőn, Bujon, Ibrányban, Nagyhalászban a legnagyobb.

Az 1990-es években a legdinamikusabban a vezetékes gázellátás fejlődött. A gáz-hálózat kiépítésének üteme 1993–1996 között volt a legnagyobb, amit az állami támogatás mellett jelentős lakossági hozzájárulással valósulhatott meg. A fejlesztésnek köszönhetően 1999-re a földgáz vált a háztartások legjelentősebb energiaforrásává. Egyedüli energia, amely mind az energiahordozó-szerkezeten belüli részarányát, mind

a felhasznált mennyiséget illetően növekedett. Az ezredfordulót követő években a vezetékes gázt nem használták olyan arányban, mint amennyire azt a gázvezeték-hálózat kiépítettsége lehetővé tette. Mindez azért alakulhatott ki, mert a lakosság egy része – alacsony jövedelmű helyzetükből eredően – a hagyományos fűtőanyag használatára kényszerül. 2001–2005 között a fogyasztói igények a gazdasági teljesítmények visszaesése miatt jelentős mértékben csökkentek, illetve stagnáltak. 2005 után azonban a gázfogyasztó háztartások száma növekszik, arányuk 60,7%-ról 73,4%-ra nőtt. A palackos gázfogyasztók száma viszont változó intenzitással, de folyamatosan csökken. Napjainkban a vezetékes gáz jelenti a domináns energiát a térségben, ez adja a fűtési célú felhasználás több, mint 50%-át, de emellett jelentős még a hagyományos tüzelőanyag, a tűzifa is. Az alternatív energia terén lehetőség kínálkozik a megújuló energia (biomassza, biogáz, energiatű, nap- és szélenergia) felhasználására is, de ez az energiateljesítmény felhasználás a jövőbeli feladatai közé tartozik.

A telekommunikáció és hírközlés

Napjaink információs társadalmában a távközlés, a telekommunikáció egyre inkább a gazdaságot meghatározó technológiává lép elő, így a területi fejlődés egyik fontos meghatározója. A telefonhálózat az infrastruktúra kiemelkedően fontos területe, amely az elmúlt 15–20 évben – hasonlóan a megyéhez – ugrásszerűen fejlődött. Az ellátottsági, felszereltségi mutatók látványosan javultak, sőt több településben (Ibrány, Nagyhalász, Gávavencsellő) megközelítették az országos, a megyei átlagokat is. A gyors kapcsolatteremtés igénye miatt nagyobb mértékű fejlesztés az 1990-es évek elején indult. A fővonalak száma 2010-ig több mint tízszeresére emelkedett. 1990-ben a lakások mintegy 5–6%-ában volt csak telefon, a '90-es évek végén már a háztartások 35,4%-ában. A növekedés az ezredforduló utáni években is folytatódott, de 2010 után a mobiltelefonok számának rohamos bővülése következtében a vonalas telefonok aránya folyamatosan csökken, 2011-re a távbeszélő fővonalak száma 3807 (42,2%) volt. A modern telekommunikációs rendszereket (fax, internet, okostelefon stb.) ma már egyre többen veszik igénybe, a háztartások több mint 75%-a rendelkezik mobiltelefonnal, 35%-a internettel. A kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások száma 2011-ben 1946 (21,6%), viszont a kábeltelevízió által nyújtott szolgáltatáshoz ennél többen férnek hozzá, mivel hasonló tartalmú műholdas szolgáltatások is elérhetők.

Tanyavilág a járás területén

Az alföldi településhálózat egyik jellemzője a különböző nagyságú, népességű, funkciójú városok, falvak mellett a tanyarendszer. A térségünk viszont a múltban sem volt, ma sem jellemzően tanyás települési térség. Ennek legfőbb oka, hogy a falvak többségéhez nem tartoztak nagy kiterjedésű és a belterülettől nagy távolságra fekvő határrészek. Igazi értelemben vett tanyák a nagy határu községekben alakultak ki. A járás területén a tanyák főképpen észak-dél irányban hosszasan elnyúló települések (Ibrány, Nagyhalász, Tiszabercel, Gávavencsellő) határában képződtek (1. ábra).

Az ár- és belvízmunkálatok megkezdése előtt a mocsár és lápvilág szűk határt szabott a művelhető területeknek, ezáltal a birtokos agrárnépesség nem kényszerült arra, hogy a vetéstől a betakarításig kiköltözzön a termőföldjére. Az I. katonai felmérés (1782–1785) alapján készült térképen nem találunk külterületi lakott helyeket. Száz évvel később, a II. katonai térképezés (1806–1869) csupán néhány tanyaképződményt jelöl. A III. katonai felmérés (1869–1887) szerint szinte minden község határában jelöltek meg tanyákat, majorokat. Pl. Nagyhalász területén: Láda-tanya, Czuha-tanya, Barackos-tanya, Szapagy-tanya, Halász-tanya, Bujon: Perke-tanya, Rakottvás-tanya, Bercelen: Orosz-tanya, Okolocsanyi-tanya, Ormoz-tanya, Gáván: Pető Ignázt-tanya, Magas-Halom-tanya, Vencsellőn: Szőlőskert-tanya, Csombók-tanya, Ragályi-tanya, Desseffy-tanya, Balsán: Kopaszföld-tanya, Ibrányban: Csur-tanya.

Jelentős tanyaképződés a XIX. század második felében történt; létrejöttében meghatározó szerepet játszott az ár- és a belvíz-mentesítési munkálatok befejezése. Tekintélyes területek szabadultak fel a víz alól, s ennek következtében az ősi ártér területei is a földművelés színterévé váltak. A művelésbe vehető földterületek bővülése, a szántó-gazdálkodás további terjeszkedése nyomán az ármentesített területek főleg az uradalmi majorokkal, nagygazdatanyákkal települtek be. „A major nagybirtokhoz kötődő településforma, a nagybirtok részének üzemviteli, igazgatási központja, valamint a gazdálkodás folytatásához legszükségesebb munkások lakóhelye. A kis- és a nagygazda tanya egy-három épületével szemben a major legtöbbször jóval nagyobb épületcsoport: adminisztratív épületek, nagyméretű istállók, magtárak, műhelyek, 4–5 családot is befogadó lakóházak együttese.”⁷

Általában a falutól távol, külterületen épül a nagybirtok vagy a nagybirtokrész azon pontján, amely erre természeti és közlekedési adottságainál fogva legalkalmasabb. A major egyrészt egyfajta földterületet jelent, ami a földesúr nagybirtokához kapcsolódik, másrészt településformát, amely átmenetet képez a szórványos és a csoportos települések között. A térségben az uradalmi majorok a Tisza mentén lévő települések határában jöttek létre. Pl. Nagyhalász északi határában: Telektanya, Érhát, Kétérköz, Ibrány területén: Jalapár, Nagyerdő, Tiszabercelen: Körtvélyestanya, Vencsellőn: Desseffy-major. A tanyafejlődés legdinamikusabb időszaka az 1910–1940 közötti évek tehető. Ugrásszerű gyarodás 1910–1930 közötti években jelentkezett, ekkor a tanyák száma megduplázódott (9. táblázat). Ezekben az évtizedekben jelentős számú kis- és nagygazdatanya keletkezett a falu belterületétől távoli határrészekben lévő 5–25 ha nagyságú birtokrészekben.

Számottevő tanyakeletkezés az 1945. évi földreform utáni évek tehető – főleg a '40-es évek második felétől az '50-es évek derekáig. Ez idő alatt mintegy 56 tanya épült. A gyarodás jórészt annak az eredménye, hogy a földhözjuttatottak egy része tanyát épített a kopott földjén. Ezekben az években a tanyák száma az 1930. évhez viszonyítva 12%-kal növekedett, a népesség viszont 7%-kal csökkent (9. táblázat).

⁷ BARTH JÁNOS: Majorság. In: Magyar Néprajzi Lexikon. 3. köt., K-Né. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 505-506.

9. táblázat. A külterületi népesség- és a lakóegység száma 1930–2001 között

Megnevezés	1930		1949		1960		1970		1980		1990		2001	
	N	L	N	L	N	L	N	L	N	L	N	L	N	L
Balsa	56	1	-	-	9	2	12	2	-	-	4	1	6	1
Buj	520	7	498	9	601	16	329	15	137	11	69	11	40	10
Gávavencsellő	1086	8	926	95	693	19	128	9	258	7	145	6	97	3
Ibrány	1487	11	1271	193	993	12	831	12	404	6	11	4	4	3
Nagyhalász	2934	16	3612	518	1034	13	879	12	743	11	581	8	543	8
Paszab	152	1	-	-	42	3	7	1	10	1	6	2	10	1
Tiszabercel	389	6	774	76	15	3	215	20	153	10	32	8	10	7
Tiszatelek	-	-	-	-	1893	9	1174	7	971	6	796	4	767	5
Összesen:	6624	50	7081	981	5270	77	3575	78	2676	52	1644	44	1477	38

Forrás: KSH Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés. N= Népesség, L= Lakóegység

A lakosságszám apadásának legfőbb oka egyrészt, hogy a háború előtti tanyák döntően nagygazdatanyák voltak, s a birtokfelosztás után a tanyán élő népesség jelentős része a belterületre költözött, amelyet a belterületi házhelyosztás indított el. Másrészt az új tanyák zömmel a földosztáskor kapott 3–6 ha nagyságú földterületen maradandó lakóházak, gazdasági épületek, ún. farmtanyák létesültek, ahol tanyánként átlagosan 6–8 fős család élt, gazdálkodott. Ezeknél a tanyáknál sem a birtoknagyság, sem a technikai felszereltség üzemszervezési formái nem hasonlíthatók az USA-ban, Ausztráliában, Új-Zélandon működő mezőgazdasági farmokhoz.⁸ A családok népességszáma sem éri el az 1920-as, 1930-as években a majorokban, a nagybirtokokon cselédsorban élők családlétszámát, mivelhogy a természetes szaporodás nagysága (14–17‰) 5–6 ezrelékkal elmarad a korábbi évek, évtizedek adataihoz (20–22‰) viszonyítva.

Az 1950-es évek második felétől a tanyafejlődés üteme megtorpan, az 1960-as évektől kezdve előbb lassú, majd egyre nagyobb mértékben apad számuk és népességük. Az eddigiekkel ellentétes folyamat: a tanyarendszer felbomlása, pusztulása kezdődött el. A tanyák gyarapodása a nagyüzemi mezőgazdaság kialakításának kezdetéig tart. Ekkor a megváltozott tulajdonviszonyok, a termelési módok fejlődését új irányba terelték. Ekkor nem csak megállt a tanyaképződési folyamat, hanem megindult a településhálózatának bomlása is. A szántóföldek nagyüzemi tábláin szigetként helyezkedtek el a tanyák. Létezésük ellentétes a nagyüzemi érdekekkel. A tanyák elvesztették a korábbi gazdálkodási jellegüket, szűkös kertgazdálkodásra kényszerültek. A tanyák jelene értéktelenné vált, perspektívájuk beszűkült.

A nagyüzemi mezőgazdaság kialakulása az agrárnépesség nagyarányú elvándorlásához vezetett, s meggyorsította a tanyafelszámolás ütemét. A '60-as évek elején a távoli, nehezen megközelíthető kiscgazda tanyák tűntek el. A tanyák száma – mindinkább a lakossága – számottevően csökkent. Az 1930. évi 23,4%-os külterületi lakosság 1960-ra 15,4% lett, azaz 6624-ről 5276-ra változott. Az apadáshoz még azt is hozzá lehet tenni, hogy néhány tanyai lakos úgy vált külterületi lakosból belterületivé, hogy

⁸ ERDEI FERENC: Településpolitikai, közigazgatási, urbanizáció. *Összegyűjtött írások és beszédek. Szerk.* Halász József, Kovács István. Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó, 241–337.

lakóhelye mit sem változott. Csupán annyi történt, hogy néhány tanyából (Érhát, Kétérköz, Tiszahát, Telectanya) közigazgatásilag önálló községet, Tiszatelek néven hoztak létre, illetve a belterülethez közeliakat a faluhoz csatolták. Pl. Nagyhalászhoz Homoktanyát, Kecskés-tanyát, Mága-tanyát, Ibrányhoz Nagytanyát, Nagyerdőt, Vencsellőhöz Rózsást.

1970-től a tanyafelszámolás üteme erősödik, eddig nem tapasztalt visszaesés következett be. 1980-ra a tanyák száma 26-tal (33,4%-kal), a lakosság 899 fővel (35,2%) csökkent. Ez elsősorban az egyedülálló, illetve a kevés lakóépületből, háztartásból álló tanyák esetében jellemző, ami egyrészt az aktív népesség elvándorlása, másrészt az elöregedett tanyatulajdonosok kihalása miatt következett be. Az egyedül- és néhány gazdaságból álló tanyák megszűnése a '80-as években is folytatódik. Ennek üteme, méretei a tanyai népesség csökkenésére ható tényezőktől (elvándorlás, elhalálozás stb.) függően tanyáról-tanyára eltérő módon zajlott le. Az egyedül álló, kisebb tanyák száma lendületes ütemben csökken, ugyanakkor a nagyobbak, a kedvező természeti, gazdasági, kulturális, egészségügyi, közlekedési adottságokkal rendelkezők erősödnek, fejlődnek, stabilizálódnak. Pl. Ibrány külterületén: Nagyerdő, Nagytanya, Oncsa, Nagyhalász határában: Homoktanya, Kecskés-tanya, Tiszatelekhez tartozók közül: Érhát, Kétérköz, Tiszahát, Gávavencsellőnél: Paszabcsúcs stb.

A tanyai lakosság döntő része korábban mezőgazdasági foglalkozású volt, ma már csupán kb. 60%-a él mezőgazdaságból. Helyenként – területi adottságoktól függően – bizonyos kétlakiság észlelhető a tanyai népesség foglalkozási szerkezetében.

A '90-es években végrehajtott földtulajdoni privatizáció hatásaként újabb tanya-képződési folyamat nem következett be, sőt a meglévő tanyák tovább fogynak. 1990–2001 között a külterületi lakott helyek száma 11,9%-kal, a népességé 10,5%-kal kisebbedett.

A jövőben, belátható időn belül jelentékeny, de még mérsékelt tanyafejlődési növekedéssel sem számolhatunk, mert nincsenek nagy távolságok a belterület és a határ-, illetve a művelés alá vont birtokok között. A technikai eszközök folyamatos fejlődése nyomán ma már nagyobb távolságok nem jelentenek akadályt, hiszen teherszállító gépjárművekkel, mezőgazdasági célgépekkel rövid időn belül elérhető a művelésre váró terület. Másrészt a privatizáció során kialakult néhány hektár nagyságú földbirtokon korszerű, versenyképes gazdálkodás feltételeinek megteremtése tőke- és szakértelmihiány miatt minimális. Így a kisbirtokok eladásával vagy bérbeadásával több száz hektáros földterületeken alakultak, alakulhatnak gazdasági központok, ahol idénymunkásoknak szálláshelyeket, termények tárolására raktárakat, feldolgozó üzemeket, istállókat stb. létesítenek. Ezek az agrárgazdálkodási központok, telephelyek azonban már nem tekinthetők a klasszikus értelemben vett tanyáknak, majoroknak, inkább a farmgazdaságoknak kezdeti változatát jelentik, amelyek számbeli gyarapodása valószínű messze nem éri el a XX. században tapasztalt tanya-képződés nagyságát.

Forrásmunkák

- A falvak típusai In. A változó falu. Kulcsár V. (szerk.). Budapest, 1976, Gondolat Kiadó. 91–147.
- BALOGH ISTVÁN: A szabolcs-szatmári falvak és parasztházak. Szabolcs-Szatmár Megyei Földrajzi Olvasókönyv. Nyíregyháza, 1975, 81–89.
- BECSEI JÓZSEF: Az alföldi tanyarendszer változása. Alföldi Tanulmányok. Békéscsaba. 1990, 342–374.
- BECSEI JÓZSEF: Az alföldi tanyarendszer történeti földrajza. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Frisnyák Sándor (szerk.) Nyíregyháza. 171–197.
- BELUSZKY PÁL: Magyarország településföldrajza., Budapest–Pécs. 1999, Dialóg Campus Kiadó. 305–360., 228–475.
- BELUSZKY PÁL – SIKOS T. TAMÁS: Magyarország falutípusai. Budapest, 1982. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 167.
- ENYEDI GYÖRGY: Falvaink sorsa. Budapest, 1980. Magvető Kiadó, 184.
- ERDEI FERENC: Magyar falu. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, 239.
- Erdei Ferenc összegyűjtött művei. Településpolitika, közigazgatás, urbanizáció. Halász József – Kovács István (szerk.). Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó, 241–337.
- GYÖRFFY ISTVÁN: A magyar tanya. Földrajzi Közlemények, LXV. 1937. 4–5. sz. 70–93.
- GYÖRFFY ISTVÁN: Magyar falu, magyar ház. Budapest, 1943. Turul Kiadás, 229.
- KORMÁNY GYULA: A Rétköz településhálózata. In. A Rétköz földrajza – a kistáj gazdaságának természeti és gazdaságföldrajzi alapjai. Nyíregyháza, 2000. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, 113–149.
- NÉMETH PÉTER: A megye története dióhéjban. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Kézikönyve. 1998. Ceba Kiadó, 277–280.
- Népszámlálási kötetek: 1870–2011. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvei: 1946–2011.
- ROMÁNY PÁL: A tanyarendszer ma. Budapest, 1973. Kossuth Könyvkiadó, 33–78.
- RÉFI OSZKÓ MAGDOLNA: Gazdálkodás a Rétközben a XVIII–XIX. században. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai, Nyíregyháza. 1997. 32–41.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: Tanyák, falvak, városok. Szabolcs-Szatmár település-földrajzi vázlata. Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv, Nyíregyháza, 1975. 93–104.